

EPIKUROV VRT

Jedno letnje veče u vrtu gde blagi lahor donosi do nas hiljade mirisa sa bujne poljane, gde daleke zvezde sjakte kroz krov od krošnji drveća, gde hleb i vino stoje postavljeni na gostinskim stolovima, gde žene nailaze na ogledanje svojih čari u očima muškaraca, gde društveno veselo razgovor do vodi do zaboravljanja radnih napora i svakodnevnih briga, gde smo osećajima gledanja, mirisanja, dodirivanja utkani u višebojnu, šaroliku, opipljivu, upadljivu okolinu sa stvarima mnogih vrsta i mnogih oblika — jedno letnje veče podsećati se starih misli u kojima je zamišljano upravo ovo: zemaljsko, zemlji blisko, telesno opstajanje čoveka i mogućnost sreće koja to opstajanje prozračava — to može biti dopušteno na neki opušten način koji odgovara vrtu i slušaoc ne prenosi u otvoreno polje. Ovde i sada treba da se ne održi neko predavanje o Epikuru — tom misliocu kojem su se mnogo divili i kojega su mnogi opadali, koji je pre skoro dve i po hiljade godina živeo i izlagao svoje učenje pretežno u Atini, i stanovao u jednome vrtu sa svojom brojnom zajednicom učenika — već jedino da se pokuša da se neko vreme premišlja o jednome epikurejskom problemu.

Počemo od onoga što nam je lako shvatljivo, od svoje sopstvene situacije, od našega zadržavanja u vrtu. Svak zna šta je to »vrt«. Ta na to nije potrebno rasipati ni jednu misao. Moglo bi se reći: vrt je parče obradive prirodne divljine. Čista posebitost prirode odavna je preobražena u gradove i ljudske naseobine, prepokrivena i prevučena tragovima ljudskih akcija koje ostavljaju svoj otisak u zemaljskom carstvu, imaju posledice što deluju na življe i rastinje. Ma gde da čovek provali u prirodu, on je ne ostavlja onakvu kakva je otkako je sveta i veka, on počinje da krči divljinu, da raonikom rije tle, da biljke razlučuje na useve i travurine, da divlje životinje lovi, pripitomljava, odgaja. Ljudski rad preobražava lice Zemlje. Ono što je sasvim svojstvene vrste, veštačke tvorevine — koje proizilaze iz ljudskog duha što planira i ljudske ruke što dela, ali utisnute u neku građu, nametnute nekoj zatečenoj građi — pokrivaju pozornicu na kojoj mi prebivamo, stanujemo, podižemo naseobine, osnivamo gradove i države. Nešto što se za nas i preko nas stvara, proizvodi, u radnoj aktivnosti time što se duh, mašta, iznalazački dar, stvaralaštvo i sloboda materijalizuju, ugrađuju u postojeće, prethodno date tvorevine i pri tom ih preinačavaju, nameću im profile koje im priroda nije dala, to što bude — izdejtvovano preko čoveka i za čoveka — prenačinje zvezdu kretnicu koja sobom nosi ljudski rod.

Ali je Zemlja prevučena i crtama koje nisu materijalizovane, ali su ipak često tvrde i otpornije od tuča i granita — prevučena crtama koje razgraničavaju teritorije naroda, oblasti država, a u njima opet raspodeljuju zemlju na javnu i privatnu svojinu — prevučena pravno utvrđenim potezima posedovanja. Preko takvih »linija« i granica odvija se neprestana borba među ljudima, zbog njih besni rat i raspra, te su zakoni prirodna sredstva za obuzdavanje bezumne žudnje za sve većom moći i pohlepe za sve većim bogatstvom. Ponekada se na Zemlji javljaju ne samo veštačke tvorevine koje čovek izrađuje da bi svoj život održao ili da bi ga udobnije i raskošnije uobličio već i tvorevine koje su lepe, koje blistaju kao visoka umetnička dela ili pak samo na dopadljiv način ukrašavaju, skladnošću uprilicavaju korisne upotrebne stvari, ulepšavaju kuće, pokućstvo i same ljude. I »vrt« je obrađena zemlja, sadrži u sebi opredmećeni ljudski rad — i on je posedništvo, podleže nekom pravnom odnosu — ali on je nešto više negoli neka izradevina i neka zakonska isprava on je lep, on je mesto mira i tišine, gde samo snažni prirodni zvuci imaju pravo glasa, po strani od huke i buke svakidašnjice.

Epikurov vrt je mogao da bude gaj od platana, tamno zelenog lovorovog žbunja i cvetnih oleandera, u kojem su pokraj staza stajale okamenjene nimfe ili glatki mermerni ili bronzani likovi bogova — pokraj staza na kojima su učitelj i učenici šetajući razgovarali o vodenju pravog života: da li se valja plašiti smrti i srdžbe ili zavisti bogova — da li se valja strašiti neke sudbine koja svim vlada ili pak samo zakona koje ljudi stvaraju. Da mudrac koji razmišlja o beskonačnosti i nepravilnosti svemira stiče unutrašnje spokojstvo i da se oslobađa straha od smrti, da ne zazire više od slepe kobi, da se odvažava da racionalno egzistira, da misli tako visoko i uzvišeno o bogovima te ih tako smatra ne opterećenim nadziranjem nad ljudima, ne brižnim zbog komešanja smrtnika, ne sudijama koji nagrađuju i kažnjavaju u jednom drugom životu posle smrti. Da se bogovi pre ne mejnaju i da su u sebi blaženi, a da su ljudi u svome jednome jednome životu, pre kojega oni beskonačna vremena dugo nisu postojali i posle kojega nikada više neće postojati, u kratkom, letimičnom razmaku svoga zemaljskog opstajanja zastrašeni iracionalnim slikama užasa: oni tuže toliko da se radost iscrpljuje, da uživanje postaje bljutavo, oni drhte pred krajem života, oni se šćućuravaju pod okrutnom prinudom državne moći i cepteći iščekuju podmukle udarce neke neshvatljive sudbine — i sve to samo zato što ne umeju jasno da misle. Mišljenje jedino oslobađa, oslobađa od neiz-

mernosti prohteva i od neizmernih strašenja pred smrću, bogovima i udesom koji nadvladava. Sāmo mišljenje je najčistije i najtanjanije zadovoljstvo i sa svojim oslobađajućim očišćavanjem od straha, lažne nade i bezmerne žudnje unosi prisnost u ispunjavanje našega jednoga jedinoga postojanja ovde, ono dovodi do zračenja naših čula, omogućava da sa dubokom svesnošću crpemo dah iz vazdušnog okeana, daje da zahvalni je otvaramo oči u opojnu svetlost sunca i somotne senke noći, čini ruke onih koji se vole osećajnijima, usne sladima, bilo u poljupcu ili u jednostavnom jedenju i pjenju zemaljskih darova. Za zadovoljstvo, ljudsko i time konačno zadovoljstvo, koje svet, stvari, a i ljude, jedne za druge preobražava, epikurejci odaju zahvalnost mišljenju, racionalnom uviđanju, te filozofija za njih postaje vrt sreće opstajanja. Kao što neki vrt preinačava, očovečava i ulepšava prirodu tako i filozofija divljinu ljudskog bića, vrevu strasti i natuštenost strahova preobražava u vedru sceneriju, koja je umerena, jasna, prijatna za čula i svetla za misli, jednom rečju: lepa.

Vrt je — i u običnom i u prenosnom smislu — za nas povod za razmišljanje. A kako, pak, valja razumeti da se u jednome vrtu javlja trostruko različito biće: biće-posebi prirode, ljudskim radom stvoreno biće preinačene prirode i biće »lepog«, ta čudnovata svetlost koja je svojstvena čas samoj prirodi čas umetničkim delima? Očigledno da te tri vrste bića koje sačinjavaju neki vrt ne stoje jedna pored ili jedna preko druge, one se prožimaju i povezuju na način koji nije lako uvideti. Priroda se ne preopkriva, ne prikriva time što čovek u njoj opredmećuje misaona i slobodna dela, te bleštanje lepoga ne deluje kao medijum otuđivanja, već, naprotiv, on ističe, povećava i povišava. A s druge strane, ono što čovek stvara artefakt, koji on izrađuje ne gubi nikada vezu sa prirodnim osnovom — ne samo sa građom iz koje se sastoji, koja u svojoj posebnosti i nije uništena, samo je preinačena — veštačka tvorevina obrađena zemlja sa svojim odabranim i odgajanim biljkama, svojim nakalemnim drvećem i oplevljenim ledinama ostaje priroda, jeste komad Zemljine površine; preko nje duvaju vetrovi dolazeći iz dalekih daljina, preko nje prelazi lepo vreme i nevreme, i dan i noć, toplota i hladnoća smanjuju se prema kretanju sunca i putanjama zvezda. Priroda ostaje sveprisutna i u proizvodima čoveka. Lepota vrtu nije lepota divljine prirode kojoj se divimo u visokim planinama što štrče u nebo ili u okeanskim valovima što, dovaljavajući se do obale, o nju udaraju, vrt ima ljudsku meru, premda i ovde još važi ono što Stifter (Stifter) naziva »zakonom blagosti«. I u četvrti vrtu važi četvrt svet-skih predela, svemir ima svoj odblesak u svakom kutku, u travci se dešava isto što i u snažnom hrastu, u malom potociću isto što i u širokoj reci, u muhi isto što i u čoveku, koji se odlikuje svešču, duhom i tvoraštvom. Svuda se dešava isto, ali ipak na različite načine. Vrt je za nas zbunjajuća zagonetka ukoliko se različite vrste bića prožimaju, ukoliko se mogu razlikovati, ali ipak ne mogu postojati odvojene jedna od druge. Vrt je čitava priroda, to jest biće-posebi, on je sasvim ljudski artefakt, to jest nešto što mi izdejtvoujemo i što za nas bude, te je on čitava jedna oblast blešteće lepote.

Problem se otežava ako pobliže razmišljamo o razlici između prirodne i umetničke tvorevine, ili između divljine i ljudskim radom stvorene »kulture«. Sigurno da je čovek remetilac mira prirode, najopasniji od svih živih bića. Ništa nasilnije ne živi nego čovek, ta životinja koja izumeva radna oruđa, oružja, mašine, koja ume da radi, da se bori, da voli, da obožava i da se igra. Sa njegovim pojavljivanjem na Zemlji nastaje razlika između divljine i kulture. Tvorac kulture, koji se u dugom nizu likova provlači kroz istoriju kao lovac, pastir, ratar, osnivač gradova i država, jeste u svome razbijanju divljine i sam deo stihine prirode, i sam nasilna divljina. Razlika između prvobitne i čovekom preobražene prirode ostaje unutar same prirode ukoliko ona u nekom

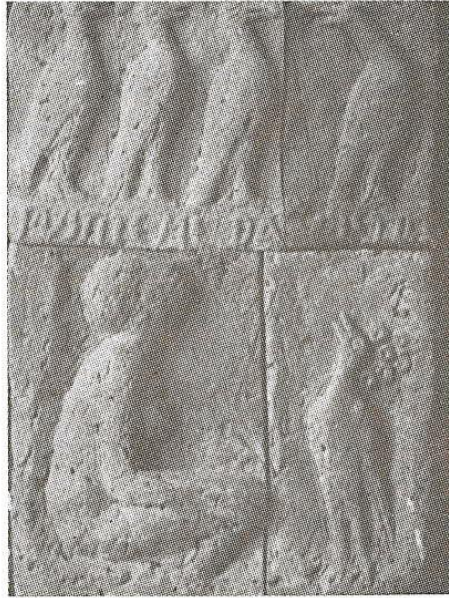
svome stvoru oslobađa proizvodnu snagu za koju znamo kao za rad što gradi i kao za rad što razgrađuje, ali i kao za stvaralačku umetnost koja u ljudska nastanjena područja unosi nebesku moć lepoga.

Razliku koja razdvaja prirodu i čovekovo kulturno polje valja kako praviti tako i prevazilaziti.

Ne možemo drugačije sem da čoveka kao tvorca istorije podčovečanske prirode, koja u sebi ciklično kruži, ili nadčovečanskih bogova, koji nepromenljivo i svagda postoje, suprotstavimo, da »animalno« — koje se odlikuje neizmernim preimućstvom uma, jezika, slobode — nadredimo, prema oceni, svima drugim vezanim prirodnim bićima. No time čoveka ne otržemo od svemoćne i sveprisutne prirode. U njoj, na njenom tlu, guran njenim podstrecima, podiže se čovek protiv prirode, ustaje sin protiv velike majke, pričinjava joj nasilje. Ali kako valja razumeti to da se priroda u čoveku okreće protiv same sebe — kako shvatiti da ona u sebi pravi rasep, neizmerni rasep, upravo između postojanja i slobode, između divljine i kulture, između bića po sebi i bića za nas odnosno bića kroza nas? Priroda ostaje ne samo nenapustljiva pozornica ljudskih dela, ne samo rudnik materijala za sve preobličavajuće akcije i radne aktivnosti, ne samo poprište svih borbi i ratova za moć i gospodstvo, ne samo tle koje drži ležaj onih što se vole, kuću koju oni grade, ognjište na kome vatru lože — priroda ostaje u samom čoveku — a i to ne samo kao tamni nagoni pola, ona ostaje i goni u stvaralačkom poletu ljudskoga duha, u reci slika njegove mašte kao i u kristalno jasnim predstavama oblika i broja, ona se penusa kao »elan vital« u čitavom zamišljanju i mišljenju. Sve je priroda, i razlika koju čovek pravi između sebe, skupa sa svojim delima, i vanljudskog, postojećeg bića, ostaje unutar prirode, jeste njeno samorazlikovanje koje ona preduzima preko čoveka, preko njegovog samorazumevanja, preko njegovoga uma. Prirodi je potreban neki prirodni stvor da bi se rasepila, da bi se razložila na prirodno i veštačko biće — njoj je potreban čovek da bi mogla da se pojavljuje u raznim sferama. To je misaona pobuda koja može da unese pometnju i uznemirenje: biće svih stvari na svetu jeste, s jedne strane, isto — a, s druge strane, nije isto, podeljeno na suprotnost ne ljudskih tvorevina, koje su po sebi, i ljudskoga bića, koje je proizvodna snaga, racionalnost i samosvest. U artefaktima, bila to prosta oruđa ili političke države, se, kao što se i moglo misliti, ta suprotnost vezuje za objektivne tvorevine, čista priroda i ljudski duh se stapaju, ili prisilno spajaju. Umetnička tvorevina postaje tačka poklapanja raznorodnih moći bića. Kao i ranije »vrt«, tako se i kulturna tvorevina uopšte pokazuje sada u polusenčastom, višedimenzionalnom svojstvu, ona postaje ontološka šifra velike zagonetnosti. Svak poznaje bezbrojne umetničke tvorevine, raznovrsne artefakte, ali je jasno određivanje tih opšte poznatih stvari puno teškoća. Glavna teškoća sastoji se u našoj neupoznatosti sa prirodom takvih ontoloških razlika — da su one kako postavljene tako i prevaziđene.

Epikur je u pogledu celokupnosti svega što-bude zastupao shvatanje da se priroda ili *physis* sastoji iz beskonačno velikih, po prostornoj širini i vremenskoj dužini beskonačnih »praznina« i neprestanog micanja »atoma«, nedeljivih sićušnih tela, koja se čas zgušnjavaju čas raspršavaju i u takvim konfiguracijama i rasturanjima dovode do nastajanja i iščezavanja bezbrojno mnogih »svetova« sa mnogim i mnogovrsnim tvorevinskim područjima i pojedinačnim stvarima. Kretanja koja stvaraju i rastvaraju svetove u zbežavanju i razbežavanju atoma dešavaju se bez prestanka, svemir je nenastao i neprolazan, premda sve tvorevine u njemu nastaju i iščezavaju — i pre svega čovek ima samo ograničeni, jedan jedini, ne-

ponovljivi, jedino zemaljski život koji se ne može nastavljati ni u kakvim onim svetovima. Ovo učenje o svetu Epikur je preuzeo od predstavnika atomistike, pre svega od Demokrita. Već u antici, a i u poznije vreme, Epikuru je neprestano prebacivano da protivreći samome sebi, da je njegova fizika nespojiva sa njegovom etikom. Jer ako je sve što postoji telesno zbivanje atomičnog zgrudvavanja i razgrudvavanja, onda i nema više mesta za slobodno voljne akcije čoveka niti mogućnosti za duhovno oslobađanje od straha: od smrti, od bogova, od sudbine ili od zakona. Da čovečanstvo nije manje »atomično« negoli stenje ili talasanje vode. Ova polemika ne poznaje strukturu filozofskih iskaza, previda da se i mislilačka teza od-

bija od mnoštva — koje postoji pre nje i koje ona zatiče — u konačno jedinstvo svega što bude. Obični razum pogrešno razume postavku »sve što jeste, jeste atomično-telesno zbivanje u praznini svemira« tako kao kad bi se reklo: »postoje prosto naprosto i uopšte« samo telesna zbivanja, samo mehaničke datosti sa atomima — i ništa više. Ono što nam drugačije izgleda je ili subjektivna varka ili lažni vid stvari — puka propratna pojava. Traži se dakle jednoznačnost iskaza o biću, gruba i prosta određenost, jasna odluka koja konstatuje da je biće toga-što-bude ili ovo ili ono, ili telesnost ili »duša«, ili »materija« ili »duh«. Smisao razumevanja traži se isključivo u jedinstvu, a ne i u mnoštvu. Ali biće toga-što-bude koleba se stalno između jedinstva i mnoštva — svet je mesto gde se to-jedno umnogostručava i to-mnogostruko ujedinjava, igra i protivigra suprotnosti i sjedinjavanja, penjanje i spuštanje, mnoštvo prelaza, obrta, preloma i mostova. Mislilački iskaz o svetu i biću ne može izbrisati mnoštvo i mnogovrsnost onoga što se pojavljuje i ostaviti još samo jednostavnu jednovrsnost — on čak mora otkriti to-jedno kao izvor mnogoga, mora navesti razlog za to da se jedna jedinstvena supstancija sveta u svome pojavljivanju višestruko prelama. Puko svođenje sveta na jedan preostali ostatak ne dovodi do razumevanja, do ontološkog i kosmološkog uviđanja. Ako, recimo, jonska filozofija prirode stavlja kao početak, kao *arche* svih stvari vodu, vazduh, vatru, svetski *nous*, onda misaoni obrasci osnove ne zaostaju u pojavnjoj poznatosti, ne mogu da znače isto što i tamo gde njihova određenost, na primer kao vode, stoji u kontrastu prema čvr-

stom zemaljskom carstvu, prema providnom vazduhu, ili prema vatri nebeskih svetila ili ljudskih ognjišta. »Voda« kao, pra-tvar mora se zamišljati drugačije nego kao poznato more, kiša, potoci, rečice i reke. Pojavna voda pruža ponajpre samo jedan od obrazaca koji se mora mišljenjem preinačiti da bi sa svoje strane mogao prethoditi svemu ne-vodastome, a još i samom sebi kao poznatoj pojavi. Ili kada platonovska spekulacija određuje ideje, koje su dostupne jedino u mišljenju, kao lepo samo po sebi, kao dobro, kao pravično, kao isto i drugo, odakle lepe pojedinačne stvari bivaju lepe, odakle dobra odnošenja i pravična dela dobijaju svoju dobrotu i pravičnost, onda to još nikako ne pokazuje da uopšte postoje samo »ideje« i ništa više. Čak se neprolazne ideje shvataju kao najviši vrhunac neke ontološke hijerarhije koja dole seže do nastajućih iščezavajućih upadljivih pojedinačnih stvari i čak do njihovih senki i ocrtavanja. I tako se onda odnos onoga što zapravo i istinski bude može prema neznatnijem biću samih pojedinačnih stvari označiti još i kao odnos praslike-kopije. Nižem području oduzima se obrazac tumačenja koji treba da iskaže prvenstvo ideje. To operativno istražavanje čulnoga sveta koji ostaje i kada ga mi tematski »apstrahujemo« — koji pruža tle za najsmelijie eksperimente čistoga mišljenja — od kojega preuzimamo odnose da bismo ih poricali kao nebitne, ništavne i prividne — ta poricana, klevetana i harana čulna sfera predstavlja jednu od prećutnih i ponajviše zaboravljenih pretpostavki. U glavi stvari možemo dovoditi u sumnju, nemati poverenja u poruke čula, možemo upražnjavati uzdržavanje od verovanja, *époche* prema nizu predmeta koje opažamo, možemo se odreći pretenzije na stvarnost pojava koje nas okružavaju, opkoljavaju i neprestano preplavljuju, sve dok imamo daha. Ali smo ipak telom, svojom punom otelovljenom egzistencijom, svojim sopstvenim materijalnim načinom opstajanja utkani u čulnu stvarnost, te ne možemo sumnjati u tle po kome hodimo ili toplotu i svetlost dana, ne možemo poricati zalogaj hleba niti gutljaj vina, ne možemo osporavati biće ruke prijatelja koja pomaže ili usne svoje dragane. Veoma je moguće da mi nesmetano mislimo jedino ako čula čute, ako su mirna i tiha — možda nam onda svet privremeno izgleda kao duh. No najčešće je to veliki, ometani, uznemiravani, nagonom i strašću skoljavani um tela koji nam omogućava da svet doživljavamo, i kada mislimo u neotklonljivim čulnim vezivanjima, sami smo o-buzeti moću Zemlje, koja je prisutna ne samo u našem skeletu i ceptecim mišićima već se očituje i u sjaju jasne svetlosti i blistavih boja, u grubosti stena i nežnosti vode i vetra, zabliztava u mamećim oblinama žene ili gracioznosti ganimedastih dečaka. Epikurejska filozofija računa sa punom telesnom egzistencijom čoveka i strogo uzveži je sa ove strane materijalizma i spiritualizma, ona je senzualna ali nije razuzdana, ona poštuje duh kao rascvat ljudskoga bića, ali ga ne otrže od osećanja i šarolikog upadljivog pogleda, na duhovno budan način je čulna i u čulnoj opijenosti je još uvek uzvišene svesnosti, ona poznaje »pokožicu« stvari, nežno prelivanje onoga nemerljivoga i letimično zabliztavajućega, ona obraća pažnju na ono što većina ljudi previda svojim grubim, žudnim čulima i lukavim, pohlepnim mislima, ona prima mirnu lepotu sveta visprenim očima spokojnog, kontemplativnog duševnog raspoloženja — epikurejski mudrac gleda iz nekoga vrta na svet stvari, iz nekoga lepoga mesta na ljudske patnje i ljudske radosti, on se sam pretvara u vrt u kome je divljina obuzdana, ali nije uništena, u kome strasti i čulne radosti cvetaju, ali se ne razbuktavaju u bezmerno, u kome se oko i uho, nepci i ruka ushićavaju obiljem onoga što svet dočarava, u kome zadovoljstvo otvara sve stvari, a mišljenje u to unosi duboku

svesnost da bi krhko nežnu umetničku tvorevinu ljudske blaženosti bar za trenutak povuklo za sobom iz unutrašnje beskonačnosti. Vrt je perspektiva sveta epikurejaca.

Vrt ostaje za nas zagonetka u trostrukosti u njemu povezanih vrsta bića i u značenju sveta, koje je on nekada imao za epikurejsku filozofiju i njenu životnu praksu. Epikurejsko jedinstvo objašnjavanja sveta i praktičnog ostvarivanja sreće opstajanja na način koji odgovara ljudskoj meri privlačilo je ne samo u antici otmene i tanane duhove, ono je vršilo jak uticaj na mnoge mislioce i neprestano će u svoje područje privlačiti kontemplativne ljude koji se bore za spojivost «čulne sreće i duševnog spokojstva». Pritom kritičke glave svakako ponajviše razdražuje epikurejsko sprezanje materijalističkog atomskog učenja i praktične slobode mislioca, koje opstajanje pretvara u vrt. Kako može atomična gradnja biti ono što je konačno stvarno ili jedino stvarno ako u čoveku postoji svest, sloboda, samouobličavanje? Kako može svetlost lepoga, ili mogu li ljudske odluke i dela, pokuljati iz sirove materije? U istoriji filozofije pojavili su se poneki obrasci koji pokazuju osnovanost prasnove: suština i pojava, supstancija i akcencije, uzrok i izvedene posledice, misaoni obrasci sa nekom antitezom pra-jednoga i iz njega proisteklog mnoštva. To je već grubo pogrešno tumačenje, ideološko okorevanje, ako se više ne oseća unutrašnje napinjanje modela, te se teza srozava na omiljenu formulu: sve što jeste, i što nam izgleda raznovrsno, nije ništa drugo nego materija, ili ništa drugo nego duh. Tada nastaju dogme rasuđujućega uma, materijalizam ili idealizam. Često i suviše lakomisljeno se Epikuru ubraja u »materijaliste« zato što se sve stvarno prema njegovoj tezi sastoji iz atoma, iz telesnog materijala. Ali sastoji li se ono iz toga — kao neki breg iz svoga stenja, ili kao neki vrt iz »divljine« i preobličavanja, kao neki kulturni artefakt iz gradivnog materijala, opredmećenog rada i ponekada blještave svetlosti lepoga? Već obrasci pomoću kojih želimo da shvatimo strukturu bića stvarnosti oko nas i u nama su neprozireti i još u sebi skrivaju nerešene probleme nad problemima. Možemo li, ako smo otpočeli neko razmišljanje, prosto naprosto i otvoreno da tvrdimo da se stvarnost sveta sastoji iz materije ili je konačno »duh«?

Ako apstrahujemo da li se na ovo pitanje može odgovoriti, onda mi već unapred sumnjamo u to da materiju ili pak duh zatičemo u pojavnom svetu. To može zvučati prezaostreno ili čak besmisleno. No mi ne kažemo da mislijački ne bismo mogli da napravimo razliku između *res extensa* i *res cogitans* — ali mi ipak sumnjamo u mogućnost zaticanja čistoga duha ili čiste materije. Odveć samo po sebi razumljivo bavimo se tom razlikom, smatramo je svršenom stvarju. Sama razlika, obično mislimo, nije neizvesna, samo je upravo ne-rešeno koja je strana višega ranga ili čak jedina istinski stvarna. Je li to razlika kao između kopna i mora, koji u liniji obale imaju zajedničku granicu, ili razlika kao između boje i protegnute površine? Boja ne može biti bez protezanja ni protezanje bez boje. To-različito su nesamostalni momenti jedne povezanice celine. Najčešće se ističe jedno daleko radikalnije razlikovanje pri razlici duha i materije. Oni se ne granice jedno s drugim kao kopno i more, nisu neki delimični momenti neke veće tvorevine koja ih ujedinjava. Materija je, kaže se, u sebi zatvoreno, homogeno polje bića kojim vladaju fizičke sile — dok je duh »materijalan«, postoji kao mišljenje, predstavljanje, sudjenje, željenje, žudjenje, htenje; kao vrstu bića ima subjektivne akte koji su usredsređeni u individualnoj samosvesti, on nam se pokazuje u introspekciji. A ono što mi u svetu u kome živimo stvarno zatičemo jesu nežive i žive tvorevine, stihijne materije kao što su zemlja, voda, vazduh i svetlost i iz njih sastavljene pojedinačne stvari koje imaju privremeni sopstveni oblik, ocr, figuru u nekom prostoru i formu proficanja vremena u »svetskom toku«, koji sve pojedinačne stvari, njihove pojave, faze menjanja i promene stanja obuhvata u većim procesima i uklapa u celokupno zbivanje. Nailazimo i na

žive tvorevine, biljke, životinje, ljude. Način na koji »život« postoji i teče u živim bićima, kako se uspinje od čulnog osećanja do samosvesti, ne može se neposredno uvideti. A isto tako izmiče brzom određivanju i način kako se duhovni smisao spušta i usaduje u oruđa, sprave, dokumenta kao što su pismo i knjige, ili kako običaji, navike, životna učenja mogu biti »duhovni svetovi« narodâ i čovečanstava. Na »duh« nailazimo kao na pojavu koju zatičemo kod živih bića i njihovih načina života. Nailazimo na druge ljude, oživotvorena tela, za koja verujemo da imaju analognu unutrašnjost svesnog života kakvu i u sebi doživljavamo. »U sebi« — to znači ne u svome telu koje je materijalna tvorevina, *res ex-*

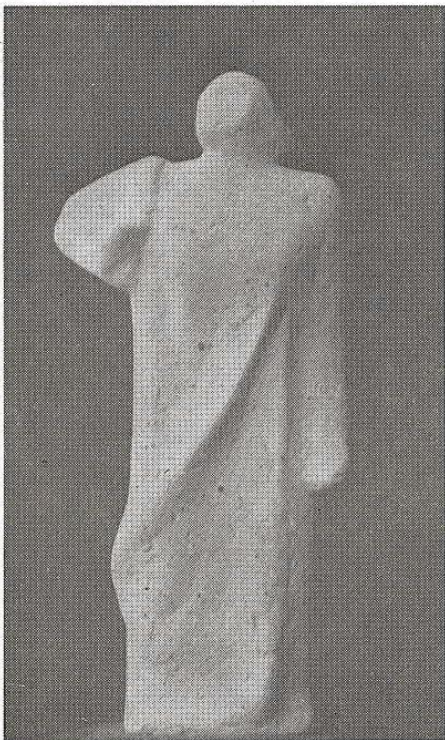
tensa ili *res corporea* — već u sebi kao svojoj svesti, koja ne egzistira slobodno lebdeći i bez tela. Ljudsko telo nije bez duha i ljudski duh nije bez tela. Jedinstvo nas samih kao živih bića ne skrpljava se nikada iz raznorodnih delova, jednog telesnog i jednog duševnog dela. Mi kao živa bića u principu prethodimo momentima koji se apstraktno mogu razlikovati. No nikada i nigde ne nailazimo na čisti duh, oslobođen od svake zemljine teže, odvojen od svake telesnosti. Ono što Dekart (Descartes) čini u svojim *Meditacijama* da bi predstavio čisti preparat »mens«-a, ljudskoga duha, jeste komplikovana intelektualna operacija koja imanentno samodoživljavanje svesti metodom redukovanja obezbeđuje od prirodnih telesnih pojava ljudske egzistencije i jedan krajnje problematičan dualizam tela i duha utvrđuje upravo kao učenje o dvema supstancijama. Svakako da u ljudskoj okolini postoje i čudnovate pojave, kada živo izgleda da se survava u stanje neživoga — u smrti, ili kada živo nastaje iz rađanja. Pritom se ne radi nikada o čisto duhovnim procesima, uvek je telesnost, a s njome i ono što je materijalno, uvučena u igru.

Ali sada bi se možda moglo hteti reći da doduše ne nailazimo na čisti duh bez ikakvog uplitanja materijalno-telesnih momenta, ali ipak na materiju, čistu ne oduhovljenu građu koja pak očigledno leži pred nama kao zemlja, kosmički elementi, fizički i hemijski procesi — i kao leševi živih bića kojima je duša umakla. Materija leži — pred kim? Ona je ono što su ugledale naše oči, što su opipale naše ruke, što je zamišljeno u njegovim strukturama, što je shvaćeno od strane našeg mišljenja. Ukoliko egzistiramo, mi opažamo, osećamo i razumevamo kao prirodna tvorevina i sami otvoreni prema prirodi koja nas opkoljava, drži i održava, ljudski duh je razjapljen prema prostoru i prema vremenu, provaljen prema

prostoru i vremenu u kome se kreću zvezde, hitaju godine — mi nikada ni doveka nismo samo pri duhovnome — telo, materija nije apsolutna, već se naš predmet postavlja kao objekt. Hteti odvojiti ljudski duh od toga oamasa prema telesnom svetu i ograničiti ga na duhovno carstvo refleksije i čak to postavljati kao svoj pravi zadatak, kao neko preciscavanje, jeste tendencija mnogih filozofa zapadnjacke istorije, naime »idealistâ«. Ako »materijalisti« predstavljaju materiju kao ono što je jedino i zasita stvarno, a sve drugo što drugacije izgleda diskvalifikuju kao »puku« propratnu pojavu, onda oni previdaju da ta materija uopšte ne postoji drugacije nego u njenom opazanju, predstavljanju, mišljenju — previdaju da su oni sami uslov mogućnosti predmetnosti materije, previdaju provaljenost ljudskoga duha prema materiji. Ali i »idealisti« promašuju odnos kada duh u izvesnoj meri posuvračuju u same sebe, odvlače ga od telesnoga sveta kuda je on neposredno i stihijno usmeren, oduzimaju svesti ne samo njenu prvorazrednu predmetnu sferu već i njenu vitalnu podlogu, i neosnovani, u sebi reflektirajući duh nekog ništavnog subjekta svesti proglašavaju kao središte i pravu supstanciju sveta. Niti je neka tobožnja materija čista, »data« bez doživljavajuće svesti, niti je neki čisti duhovni region bez otvorenog stajanja prema telesnom svetu mogućići obrazac za ljudsko razumevanje sveta. Oba puta se »jedinstvo« apsolutizuje i ne postavlja zajedno kao osnova neke bogato diferencirane pojave raznovrsnosti. Spekulativno vraćanje u to što se smatra supstancijom sveta moralo bi i samo razjasniti zašto se i kako se tvrđeno jedinstvo pojavljuje u raznovrsnosti mnogih tvorevina i mnogih vrsta bića tvorevina. Materijalisti i idealisti u tradicionalnom smislu »postavili« su utvrđene razlike, ali ih nisu ponovo »uklonili«.

A to se, po mome mišljenju, izričito desilo kod Epikura. Ono što se naziva njegovom greškom i što se udara na samrni stub kao upadljiva protivrečnost između njegove fizičke i njegove etičke teorije, naime da je on »teorijski« materialist, a da »praktično« potvrđuje slobodu čovekovog odlučivanja jeste možda najveličanstvenija misao njegove misaone građevine. Ako su sve što u svetu postoji atomi i konglomerati atoma, onda se mi kao ljudska bića moramo ponašati onako kako sebi predstavljamo neprestano pomeranje vrcenja najmanjih nedeljivih čestica, koje svet prožima? Ako pretpostavimo da je misaoni pojam u stanju da nas i naš ljudski svet sa njegovim mnogim razlikama, razlikama broja, šta-tosti, vrste bića tumači kao atomsko zbivanje, onda to ipak za nas u onoj sferi gde mi sebi nismo prozirni po atomičnosti ne bi moglo značiti obavezu da se ugledamo na atome. Šta se menja ako šarenu, blistavu treptavu sliku sveta putem razmišljanja shvatimo kao materijalnu datost, kao univerzalni atomički proces? Iščekava li blistavi sjaj sa takvim mislima? Prestajemo li da se osećamo slobodni i odgovorni zato što su naše osećanje i naša sloboda komponovani od atoma? Sve dok se toga pribojavamo, još uvek određujemo i utvrđujemo »materiju« iz kontrasta prema duhu i još uvek je ne shvatamo kao osnovu onoga što je za nas pojava materije i pojava duha. Po Epikuru, svet ne potanja u sivu monotoniju ako mišljenje postavi atome kao poslednju realnost, ostaje i fatamorgana, blistavi, svetlucavi, višebojni pojavni svet upravo kao rezultat atomskih zgrudavanja. Od posebnog značaja je to da Epikuru u principu otvoreno stajanje ljudskoga duha prema svetu ne pomera u radikalno izmišljanje materije, čak prethodno postavlja telesno-čulni odnos. Time osećanje dobija istaknuti položaj: ono je dodirna tačka u kojoj se duh čoveka, sam inkarniran u nekom telu, dotiče materijalne građe sveta, u kojoj se inače svemir, koji su filozofi misaono rasprsi i koji se raspada na nejednake hemisfere, spaja, duh nije više bez tela i telo više nije bez odnosa prema duhu. A osećanje nije neka slučajna pojava koja nastaje kad se po sebi postojeće stvari sudare sa našim čulnim organima. Prirodno imamo neprestana osećanja, sve dok smo bu-

dni, dok je naša sposobnost viđenja slobodna, naša osećajnost uzbuđena. Ali ono što na taj nesređen i slučajan način tiče u naša čula i izaziva osećanja jeste okolina koja nas školjava u potrebama, stešnjava u otporima, koja na sirov i surov način čini na nas utiske. Pri tom svakako pretežu osećaji bola nad osećajima zadovoljstva. I kada nas u ispunjavanju divljih požuda obuzmu osećaji zadovoljstva, potištava nas iskustvo da se zadovoljstvo gasi u zasićavanju i posle tobožnjeg kraja ponovo se raspaljuje i muči kao požuda. Epikur razmišlja o osećanju, o bolu i zadovoljstvu ne iz nekog pukog interesa saznavanja nego čak u nameri poveživanja osećanja i uma. Mudrac ne ide za bilo kakvim zadovoljstvima, ne ide za prodornim, vrelim i strasnim osećanjima, on izbegava bol ukoliko je ikako moguće, bezbolnost je za njega već osećanje dubine, mira, sreće, koje priprema polje za uzvišena zadovoljstva jedne duhom prefinjene i do intenzivne budnosti uzdignute čulnosti. Ako naše zadovoljstvo izazivaju atomi, mi kao oni koji doživljavamo nemamo ipak zadovoljstvo od atoma, već u zagrizaju osećamo voćno meso smokve, u nežnom stisku ruku meki otpor nabreklih formi, u smiraj dana slušamo pojanje kosa ili daleki, večiti šum morskih talasa. Osećaji koji dopuštaju zadržavanje i svesno isprobavanje daju razbori-

tom čoveku više negoli nagli čulni nadražaji koji pogadaju kao strele. Do pravog ophođenja sa osećajima ne dolazi se nekom odlukom, valja čak upravljati čulnom otvorenosću sveta, podvesti je pod našu kontrolu koliko je to god moguće. To zahteva pametno i promišljeno nastupanje prema jurišu osećanja koji u nas neprestano prodire. Mudrac ne dopušta da se okolina nesređeno i neobuzdano razbija o njega, on se zaklanja, ne prepušta se sirovom, tupom draženju, on premišlja i o onim zlim i lošim osećanjima koja doživljavamo kao strah, kao plašnju od nevolje i smrti. U tome je funkcija one Epikurove argumentacije da smrti ne treba da se plašimo, jer dokle smo mi tu, ona nije, a kada je ona tu, mi već više nismo. Ovaj argument je mnogo ismevan, izlagan poruzi kao prazni sofizam. Ali on ima terapeutski, a ne ontološki smisao. Ovde Epikur, da bi motivski potkrepio etičke stavove svoje hedonske prakse, zahvata iz teorije atoma. Smrt je raspadanje neke konstelacije atoma, ali su sva osećanja vezana za

takve konfiguracije. Kada iščezne mogućnosti osećanja, onda nema ni bola više.

Mudrac ne treba ničega da se plaši, ni smrti, ni bogova, ni suoine, ni ljudskih zakona. Ukoliko on ne teži ni za čim drugim sem za kontemplativnim spokojstvom života, za zadovoljstvom blago osmišljenim svetlošću razuma, on može dospeti do cilja, do blaženstva, do *galene tes psuches*, do »okeanske tišine duše«.

Možda je u vrtu punom cvetova hibiskusa, rododendrena, palma i čempresa koje je obduvavao vetar s mora Epikur pisao *Poslanicu Menoikeusu* koja sažima glavne misli njegove filozofije i počinje tezom da filozofija nema neko posebno razdoblje čovekovog života kao svoje pravo vreme, da ona mora trajati, osvetljavati i uobličavati čitav život, životni dan mladih i veće starih ljudi, da ona i jeste ljudsko blaženstvo ukoliko je mi sami možemo izgrađivati. »I mladi i stari treba dakle da filosofiraju, jedni da bi u starosti još ostali mladi na osnovi dobara koja su im naklonošću sudbine pala u deo, a drugi da bi u sebi sjedinjavali mladost i starost zahvaljujući neustrašivosti pred budućnošću.« Epikur ocrtava svoju filozofiju u protivpotezu protiv uhodanih mnjenja za-sve-stvorenih ljudi i protiv shvatanja filozofa spiritualista. On ne poriče bogove, smatra božanstvo za neprolazno i u samom sebi blaženo biće kome nije potrebno vladanje nad smrtnicima, koje ne zahteva ljude kao svedoke svoje veličanstvenosti i u njihovoj zastrašenoj svesti ne uživa trijumf svoje nadmoćnosti. Ljudi su vremenski, prolazni, iščezavajući u neprestanom promicanju časova i dana. Ali Epikur na to ne odgovara elegijom prolaznosti, već čak svesnim i hrabrim ulaženjem u naše vremenski konačno biće. Ovde je od velikog značaja kako on proticanje vremena ne posmatra ekstenzivno već u beskonačnoj ispunjenosti trenutka, zaklinje se na intenzivnost ljudskog bivanja-u-vremenu. Navod: »Otuda pravo saznanje beznačajnosti smrti za nas čini smrtnost života tek izvorom zadovoljstva time što nam u izgled ne stavlja beskonačno vreme kao buduće produžavanje, već čini kraj zahtevu za besmrtnošću.« To je čudovišna postavka i otvorena namerna protivrečnost prema čežnji ljudskoga srca. Ne hvatamo li se mi grčevito svim nitima za slatku naviku opstajanja ovde, i ne drhtimo li čitavoga života pred tamnom senkom nama predodređene smrti? Upravo to zna Epikur, on poznaje nezasićljivost naše žudnje za životom, lude nade na jedan drugi život posle zemaljskog opstajanja. Njegovo učenje za nas znači: konačnost ozbiljno uzimati, prihvatati jednostojednost i neponovljivost ljudske egzistencije, ne u žalosti i mračnoj odlučnosti, već čak sa racionalno osvetljenim lakim osećanjem. Navod: »Jer život nema ništa strašno za onoga koji je stvarno načisto da i u ne-životu nema ništa strašno.« »Ali kao što se (mudrac) pri izboru jela ne odlučuje za veću količinu već za ukusnost, tako mu podjednako nije stalo do toga da u vremenu uživa u što većoj dužini već u ugodnoj slasti.« Epikur bi bio najgrublje pogrešno razumljen ako bismo u tome nalazili argumentaciju nekog plitkog i vulgarnog hedonizma. Ne sme se previdati da Epikur misaono preobrazava ljudsko opstajanje, da odstranjuje prastare strahove i neosnovane nade, da ljudima oduzima san o nekom većitom životu i otkriva im jedan drugi odnos i razumevanje vremena: konačnost našeg opstajanja i njegovu životnu duboku prisnost. On ne obećava pravo razumevanje opstajanja onome koji krka i pije, ne raspusneme i razvratneme, već razboritome, misaonome čoveku koji o zadovoljstvu razmišlja i ume da deli nisku draž od uzvišene jeze nekog duhovno-čulnog zadovoljstva. Navod: »Ako dakle kao konačni cilj postavljamo zadovoljstvo, onda mi time ne mislimo na zadovoljstvo onih koji krkaju i piju, kao ni na zadovoljstva koja se ne sastoje ni u čemu drugom sem u samom uživanju, kao što misle poneki neobavešteni i poneki protivnici, ili pak oni koji namerno neće da razumeju, već na oslobođenost od telesnog bola i od remećenja duševnog spokojstva. Jer pijanke sa ludim tumaranjima koja se na njih nadovezuju ne sačinjavaju život pun zadovolj-

stva, ni opštenje sa lepim dečacima i ženama, niti pak uživanje u ribama i ostalim veličanstvenostima koje nudi raskošni sto, već jedino trezveno razumevanje koje u svakom slučaju brižljivo sledi razloge za izabiranje i izbegavanje i kida sa svim iluzijama koje su glavni razlog remećenja duševnog spokojstva.«

Epikurova vrtna mudrost je misaono duboka i u isti mah je vedro uputstvo za blažen život — za jednu prolaznu, na vetru vremena razvejavanu, a ipak stvarnu blaženost koju je čovek u stanju da oštrinom razuma i hrabrošću srca sam sebi pripremi.

Ali, da li ta mudrost seže preko granica vrta, preko estetske oblasti, ili je ona filozofija onoga što je po strani, *lathe biosasa*, epikurejske izreke „živi u skrivenome“. Može li se opstajanjem estetski ovladati ako prirodno lepo i umetnički lepo osvetljavaju životni predeo i skladnost umetničkih dela izaziva u čoveku volju da čini isto što i ona? Može biti da stara mudrost važi još i za naše dane, da važi za vrt, za sklonjenu oazu mira i tišine u koju se zgodnom prilikom povlačimo da bismo sa prijateljima u misaonom razgovoru ili vedrom zabavljanju uživali u jednostavnim i svećanim radostima života. Epikur je gost za svim stolovima gde se slavi, razmišlja i govori o opstajanju i razdragano doživljava konačnost. Za nas ljude jednog poznog vremena, jedne globalne organizacije, jednog ekonomsko-tehnološkog aparata civilizacije koji sve obuhvata, koji kanališe, koji čini tehnički ovladljivim i ekonomski iskoristljivim i akcije i misli ljudi, za nas Epikurov vrt izgleda kao izgubljeni raj ili prolazna ferijalna sreća — za nas vrt postaje grad bekstva, mesto povremene individualne egzistencije u pustinji modernog masovnog opstajanja. Sa ovog gledišta Epikur se ne poznaje. Njegova filozofija svakako nema razrađeno učenje o državi, heterija prijatelja bila je za njega dovoljna zajednica bližnjih. Uzalud ćemo tražiti i neku teoriju rada i borbe. Poprište borbi za moć i gospodstvo počinjalo je izvan zidova njegovoga vrta. Epikur se drži izvan svetskih događaja, izvan borbe narod i država. On živi i misli u jednome mestu po strani koje je za njega srce samoga sveta. Ma kako se odnosili prema njegovoj mudrosti, ako pretpostavimo da smo promenu opstajanja koju ona zahteva izvršili kao oslobađanje od lažne vere u bogove, od straha od smrti i kao otkriće pravog duhovno-čulnog zadovoljstva, onda ipak moramo priznati da je on stvorio misaonu mogućnost čovečnosti u lepome. Njegova doživljena i izložena hedonsko-estetska praksa jeste jedan od obrazaca ljudske egzistencije, koji nije prošao ni potonuo, nije propao u buci motora, nije postao neupotrebljiv u proračunalačkom svetu našega vremena. Nije divljina sirove prirode opasnost našega vremena, već artefakt čoveka ukoliko on potiče iz planske, projektivne inteligencije. Čovek kao proračunalac, radnik, planer budućnosti dobija veličinu kakvu nikada do sada nije imao u istoriji. Tehnički gigant arteficira čitavu Zemlju i maša se već drugih nebeskih tela. Sta onda mogu tu još da budu vrtovi? Neizgledna ostrva, ali mesta puna potajne snage koja do ljudskog bića dotiče iz carstva lepoga. Neka ta izvesnost zasija u nama — ovde i sada — u vrtu koji nas jedne blage letnje noći opkoljava kao zeleno rastinje.

Iz knjige *Epiloge zur Dichtung*, koja uskoro izlazi u izdanju Tribine mladih.

Preveo sa nemačkog
VLASTIMIR ĐAKOVIĆ